ÖZGE ÖZDEMİR • **Geçmişin İzleri**

ÖZGE ÖZDEMİR 1987 yılında Alanya'da doğdu. Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümü'nde okudu. Kocaeli Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde İletişim Bilimleri alanında yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. Hacettepe Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Bellek çalışmaları, gündelik hayat, kültürel çalışmalar ve etnografi akademik ilgi alanlarıdır. Goethe Üniversitesi'nde doktora sonrası çalışmalarına devam ediyor.

İletişim Yayınları 3287 • Araştırma-İnceleme Dizisi 552
ISBN-13: 978-975-05-3489-8
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Melike Işık Durmaz
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Berkay Üzüm
DİZİN Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÖZGE ÖZDEMİR

Geçmişin İzleri

Altmışlı ve Yetmişli Yılların Kolektif Belleği

iletişim

Sonsuz sevgi ve minnetle,
anneme ve babama...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 9

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAMANSAL KIRILMALAR VE BELLEK KRİZİ 21

Sisler içindeki uzak geçmiş 25

Maurice Halbwachs'ın mirası: Kolektif bellek 30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞE BAKIŞTAKİ EŞİKLER VE KIRILMALAR 39

"Alaturka on sularında mektepten çıkardık" 43

Eski dünya hızla geride kalırken... 48

Altmışların ötesi 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAMANSAL DENEYİM VE KUŞAK BELLEĞİ 57

***Zeitgeist*: "O zamanların öyle yaşanması gerekiyordu"** 60

"Aynı kültürün insanlarıyız" 64

"Ah O Şarkılar" 70

"Kıyafetlerimiz çok güzeldi" 79

Dönemin kara kutusu: Radyo ve basılı materyaller 86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEVİNİM YILLARINI HATIRLAMAK: ALTMIŞLAR VE YETMİŞLER ... 103
Renkliliğiyle müstesna bir zaman: Altmışlar ... 106
Darbeler mevsimi başlıyor: 27 Mayıs 1960 ... 112
"Altmış, tam delibozuk zamanıydı" ... 122
"Bir de gençlik boyutumuz vardı" ... 126
12 Mart'a doğru: "İyice inandım örgütlü olmaya" ... 130
"Yetmişli yıllardan nefret ediyorum desem" ... 134
"Gözümüzün önünde çatışmalar olurdu" ... 142
"Parlamentoda Demirel, sokakta Türkeş" ... 149
12 Eylül'e çıkan yollar ... 154
"12 Eylül bizi çok yordu" ... 161
Darbelerin yarattığı bulanıklık ve kavramsal kargaşalar ... 169

BEŞİNCİ BÖLÜM
GEÇMİŞ ANLATISINDAKİ FARKLI İZLER: TOPLUMSAL SINIF VE CİNSİYET ... 179
Sınıfsal farklılaşmalar ... 180
Yokluklar ve yoksulluklar: "O zaman yoktu" ... 192
"Bak bunlar anneannemin taş plakları" ... 196
Belleğin cinsiyeti ... 205
"Rahmetli babacığım" ... 209

ALTINCI BÖLÜM
ZAMANSAL EVİN DİNMEYEN HASRETİ: NOSTALJİ VE BELLEK ... 219
Zamansal eşik: "1980 sonrası" ... 221
"Eski Türkiye yok" ... 235
Ölüp gidenler ve cemaat hissinin kaybı ya da "Nereye gitti bizim gibi insanlar?" ... 237
"Yarınlar hep kötü geldi, biliyor musunuz?" ... 243

SONUÇ ... 253

EK: GÖRÜŞMECİ LİSTESİ ... 259
KAYNAKÇA ... 261
DİZİN ... 271

TEŞEKKÜR

Elinizdeki kitap, 2021 yılında tamamladığım doktora tezime dayanıyor. Ancak bu çalışma pek çok insanın katkısı ve emeğiyle yoğrulan kolektif bir çabanın ürünüdür. En başta danışmanım Suavi Aydın'a çok şey borçluyum. Bilgisi, rehberliği ve yüreklendirmeleriyle her zaman yolumu bulmamı sağladı. Akademik yaşamımdaki ve çalışmamdaki katkısı çok kıymetlidir. Bu çalışmayı başından beri destekleyen Göze Orhon, eleştirileri ve katkılarıyla büyük bir itici güç oldu ve bellek literatüründe derinleşmemi sağladı. Elini hep omuzumda hissettim. Sevgi Can Yağcı Aksel ilk günden beri çalışmamı şevkle destekleyip katkı sundu ve güler yüzlü teşviklerini hiçbir zaman esirgemedi. Doktora eğitimimin başından beri gelişimimde katkısı olan ve bu çalışmayı henüz taslak aşamasındayken takip etmeye başlayan Ayşe Nevin Yıldız ve yoğun programında bana da yer açan Oğuzhan Taş bütün bir çalışmayı okudular, değerlendirdiler ve beni yüreklendirdiler. Hepsine şükran doluyum. Araştırmaya katılan görüşmeciler bu çalışma için çok önemliydiler. Benimle öznel ve kolektif geçmişlerini paylaşma isteği ve samimiyeti gösterdiler. Onların anıları bu çalışmanın hammaddesidir. Gösterdikleri içtenlik için her birine minnettarım. Ayrıca, çalışmanın kitaplaşma sürecinde içten ve titiz tutumuyla

editörüm Melike Işık Durmaz'a ve emekleri için İletişim Yayınları'nın diğer çalışanlarına teşekkür ederim.

Zaman zaman benimle birlikte kafa yoran, önerilerde bulunan ve bu yoğun süreçte metinsel dünyanın dışına çıkarak eğlenmemi, rahatlamamı sağlayan dostlarım Umut Yener Kara ve Furkan Dilben'e de teşekkür borçluyum. Annem Bircan, babam Ekrem ve kardeşim Gözde'nin her konudaki emekleri ve destekleri tarifsizdir. Görüşmecileri bulmamda onların katkısı büyüktür. Ayrıca boğulduğumda neşeye, yorulduğumda gerekli güce ulaşmamı sağladılar. Bana olan koşulsuz inançları ve cömert destekleri için bu güzel üçlüye tarifsiz minnet doluyum. Ve son olarak yaşamın her anını benimle paylaşan Ozan Çömelekoğlu'na bir gönül borcum var. Yazım aşamasının önemli bir kısmı bunaltıcı pandemi dönemine denk gelen bu çalışmanın kesintisiz devam edebilmesi onun sayesindedir. Desteği, eleştiri ve önerileriyle beni daima motive etti. Varlığı ve sevgisi eksik olmasın.

Mart 2023, Frankfurt am Main

ÖNSÖZ

Her ne kadar bellek çalışmalarının ve tartışmalarının akademik yükselişinde şeref payesi Halbwachs'a bırakılmışsa da, Durkheimcı sosyolojinin yeniden yorumlanışının bu dahiyane etkisi kadar, gerek felsefede ve gerekse onun etkisiyle sosyal bilimlerde "özne" meselesinin öne çıkışı, bellek çalışmalarının itici güçlerinden biri oldu. 1980'lere kadar büyük kuramların ve büyük açıklama modellerinin etkisi altında gelişen sosyal bilimler, bilhassa Sovyet Bloku'nun çöküşüyle birlikte, yeni bir arayışın içine girdi. Bu arayışta Nietzsche'den beri gelen ve felsefi antropolojinin yeniden gündeme gelmesiyle göz önüne çıkan özne meselesi, kültürel antropolojinin ayrıntıcı, derinlemeci ve anlamacı geleneği ile birleştiğinde, bilhassa sosyoloji üzerinde büyük bir etki oluşturdu. Bireyin, tekin, öznenin hikâyesi aslında onun mensup olduğu kültürel ve toplumsal ağın bir temsili, bir tür izdüşümü olarak görülmeye başladı. Birbirinden farklı hayat hikâyelerinin kesişim noktaları, anlatının atıf unsurları ve özellikle söylemsel düzeni, büyük resmi görmemizi sağlayan birer ipucu olması ve hikâyelerin çeşitliliğine bağlı olarak aktüel çeşitliliği de temsil etme kabiliyetini haiz oluşuyla, özel bir araştırma alanı haline geldi. Tarihçiler bu bağlamda "sözlü tarih"e önem vermeye ve çalışmaların-

da kullanmaya başlarken, sosyal bilimciler ve özellikle sosyologlar da "bellek çalışmaları"na eğildiler. Anlatılarda birleşenler ve ayrılanlar, eşit derecede önem kazandı. Ayrıca konuşanların anlatısı, daha önce görmediğimiz, kaçırdığımız, gölgelenmiş pek çok unsuru da göz önüne çıkarmaya başladı. Bu çerçevede bu özel bağlamlarla genel eğilimleri ve kolektivite meselesini birleştirebilenler başarılı çalışmalara imza attılar, tıpkı elinizdeki kitap gibi...

Sosyal bilimler, "toplumsal"ın, yani kolektif olanın peşindedir elbette. Daha önce topluma bir bütün olarak bakılması gerektiğine dair varsayımın arkasında duran pozitivist ve/veya açıklamacı eğilimler, modeller; bireyi, özneyi ister istemez ihmal etmişti. Öznenin yeniden keşfi ile toplumsal meselenin özneyle olan ilişkisi de yeniden kurulmuş oluyordu. Bu kurulumda kuşak çalışmalarının önemi ortadaydı. Özneler, mensup oldukları kuşakların temel eğilimlerini, düşünme biçimini ve söylemini temsil eden ve o arada yine kuşaksal kolektivitenin dışına çıkan durum ve yaşantıları ile, yine o kolektivitenin ne'liği hakkında fikir vermekteydi. Kuşakların belirginleşen sınırları da böylece görünür oldu. Zira tek tek hikâyelerde biriken ortaklıklar ve farklılıklar kuşakların varlığına, toplumsalla ilişkilenme biçimine, olan bitenlerden etkilenme biçimine ve bizatihi kendilerinin tarihsel etkilerine işaret ediyordu. Belirli yaş gruplarında bu tür izlerin ortaya çıkmaması halinde ise kuşağın varlığı silikleşmekteydi. Kuşağın varoluşunun altını çizen şey, anlatıda ve söylemde onun etkilerinin açıkça görülmesi ve duygu ve deneyimlerinin ortak noktalarda birleşebilme yeteneğidir. Onun dışında kuşak kendi tarihine değil, içinde aktığı tarih o kuşağa etki ediyor demektir ve kuşak bu etkiler karşısında silikleşerek bir "akran birliği" halinde kalır. 1960'ların ve 1970'lerin akranlarını kuşak yapan, işte bu etki etme ve ortak duygu ve deneyimlerde birleşme yeteneğidir. Bu, anlatıda kendisini korumaktadır; biz onu artık her anlatıda teşhis edebiliriz. Çalışkan doktora öğrencim sevgili Özge Özdemir, doktora tezi olarak bu konuyu seçtiğinde, işte esas olarak bu teşhisin peşindeydi. Öncelikle bu kuşağın müzik eğilimleri ile işe başlamış-

tı. Niyeti izleri dinlenilen, yani hâlâ ortak duyguyu taşıyan ve temsil eden şarkılarda bulmak ve bunun üzerinden kuşağı teşhis etmekti. Ancak görüşmeleri çoğaldıkça bakış açısı da genişledi ve ortaklığın görülebileceği eşiklerin ne kadar fazla olduğunu gördü. Böylelikle, bu kuşağı nitelememizi sağlayacak geniş yelpazeye yayılmış bir anlatı birliği üzerinden, onlar içindeki çeşitlilikleri de ihmal etmeden, kuşağın varlığını ve özel niteliğini, daha önemlisi tarihle (döneminin toplumsallığıyla) ilişkisini gösterdi. Bu kuşak hakkında çok konuşuldu, çok yayın yapıldı. Ancak bunların ezici çoğunluğu bu kuşak içinde öne çıkan politik kişilerin hikâyeleri ve anıları üzerinden kurulmuştu. Burada ilk kez kuşağa mensubiyeti bakımından gevşek veya sıkı siyasi ilişkilenmelerine bakılmadan, her nevi öznenin araştırmaya dahil edilmesiydi. Bu yolla kuşağın çok daha iyi temellendirilmiş bir görüsü, siyasi etki ve amaçlardan olabildiğince arındırılmış daha "saf" sosyal bilimsel bir gösterimi ortaya çıktı. Dolayısıyla bu araştırma, bu döneme ilişkin kuşak çalışmaları ve çalışmada kullanılan yöntemin ayrıntıları bakımından da bellek çalışmasının incelikleri hakkında büyük bir katkıyı temsil etmektedir. Böylelikle 1960'ların ve 1970'lerin akran birliği, her ne kadar siyasi niteliği ile bilinen bir kuşak gibi görünmüş ve öyle gösterilmiş olsa da, esas olanın bu siyasi niteliği aşan bir ortak yaşantı ve duygu birliği olduğu da görülüyor. İşte bu nitelikleriyle, ayrıca güzel dili ve anlatımı serimlemedeki başarısıyla, elinizdeki kitap öncü ve yaratıcı bir örnek olarak literatürde özel yerini fazlasıyla hak etmektedir.

SUAVİ AYDIN

GİRİŞ

Türkiye tarihinin çalkantılı ve ilginç altmışlı-yetmişli yıllarının belleğini ele alan bu çalışmanın çıkış noktası, bu yıllara dair hikâyelerin çokça anlatıldığı bir evrende büyümüş olmanın biriktirdiklerine dayanıyor. Çocukken kulak misafiri olduğum sohbetlerde 12 Eylül tarihinin ansızın ortama yaydığı kasveti hisseder, tam olarak neler yaşandığını merak ederdim. İşte bu merak akademik bir ilgiye dönüşerek bu çalışmanın itici gücü oldu. Fakat halihazırda üzerine kıymetli bellek araştırmaları yapılan 12 Eylül yerine, önceki yirmi yılın nasıl bir bellek oluşturduğu meselesine odaklandım.[1] Nihayetinde 12 Eylül, bir dönemin sonunu işaretliyordu. Peki ama öncesinde neler olup bitmişti? Altmışlı ve yetmişli yılları farklı kılan neydi? Neler yaşanmıştı? İnsanlarda nasıl bir iz bırakmıştı ve neler hatırlanıyordu?

Altmışlı-yetmişli yıllar üzerine ilk elden söylenebilecek şey, iki darbe arasına sıkışmış, ortası bir muhtırayla –veya yumuşak bir darbeyle– işaretlenmiş, öncesine ve sonrasına oranla si-

1 12 Eylül üzerine yapılan çalışmalardan ikisi için bkz. Göze Orhon, *The Weight of the Past: Memory and Turkey's 12 September Coup*, Cambridge Scholars Publishing, 2015; Elif Karacan, *Remembering the 1980 Turkish Military Coup d'État: Memory, Violence and Trauma*, Springer, 2015.

yasi belirlenimin çok yoğun hissedildiği bir zamansal deneyim sahası olduğudur. Bu saha içerisinde yeni bir toplumsal muhalefet alanı ortaya çıktığı görülüyor. Öyle ki siyaset, toplumsal tabanda hiç olmadığı kadar yayılarak aynı anda özgürlükçü ve çatışmacı bir karaktere bürünüyor. Bunun yanı sıra ebeveynlerinden ayrışan bir gençlik kültürünün, önceki kuşaktan farklı giyim-kuşam stillerinin, yeni müzik türlerinin, zamanın ruhunu her yana taşıyan sinemanın, tiyatronun, radyonun ve "okuma" eylemine kapı aralayan türlü basılı materyalin damgasını vurduğu bir dönem karşımıza çıkıyor. Siyasetin ve yeni kültürel pratiklerin her ânı doldurduğu bu yıllar, öznel ve kolektif deneyimde kalıcı etkiler bırakan bir aralığa dönüşüyor. O yüzden, böyle bir dönemin bireysel belleklerde ortak bir etki yaratarak ayırt edici bir kuşak deneyimi ve belleği yaratığını rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

Bu etkinin izini sürebilmenin yolunun ise deneyim ve hatırlama uğraklarında gezinen, öznenin merkezde olduğu ve bireysel anlatılara dayanan bir araştırma tasarlamaktan geçtiğini düşünüyorum. Bunun için kırklı ve ellili yıllarda doğmuş otuz beş kişiyle gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmeler çalışmanın temel izleğini oluşturdu.[2] Bu izleğe dayanarak altmışlı ve yetmişli yıllarda toplumsal hayata karışmış, kuşağın farklı aidiyetlere sahip "sıradan" üyelerinin geçmişi nasıl anlamlandırdığını sorgulamaya çalıştım. Böylece Türkiye'nin bu ilgi çekici yıllarının tekdüze bir belleğinden ziyade, farklı deneyimleri ve öznellikleri öne çıkaran çoğul bir bellek anlatısını görünür kılmayı amaçladım. Bu doğrultuda, görüşmelerde cevabını aradığım temel soru, altmışlı ve yetmişli yıllardaki belirli olayların *nasıl* hatırlandığı değil, bu yıllara dair *nelerin* hatırlandığı oldu.

2 Görüştüğüm 35 kişi, 16 kadın ve 19 erkekten oluşuyor. Fakat bu 35 kişi içerisinde yer alan 3 kişiyi ayrı değerlendirmek gerekiyor. Araştırmanın ilk safhasında görüştüğüm bu 3 kişi 1930'lu yıllarda doğan ve buradaki kuşak olgusunun dışında kalan kişiler. Fakat onlar da kendi zamanlarının izleriyle altmışlı ve yetmişli yılları deneyimlediklerinden, genel kuşak analizine dahil etmemek koşuluyla, anlatılarının çalışmada yer almasında bir sakınca görmedim. Ayrıca ortalama iki saat süren görüşmeler Aralık 2017-Mayıs 2018 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Görüşmeler, Adana'daki bir kişi hariç çoğunlukla Ankara'da ve Kocaeli'nde gerçekleşti (görüşmeci listesi için bkz. s. 261).